

І. В. Савченко
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського
м. Київ

**УКРАЇНСЬКІ НОТНІ ВИДАННЯ 1917–1923 рр.
(ОСОБЛИВОСТІ ВІДБОРУ ТА ДАТУВАННЯ)**

Нотне зібрання Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ) – одне з найвагоміших за кількістю та цінністю його складових серед подібних зібрань колишнього СРСР – було сформоване дещо нетрадиційним, оригінальним шляхом. У той час, як нотні фонди бібліотек Санкт-Петербурга та Москви формувалися поступово, систематично, починаючи з кінця XVIII ст., основу нотної бібліотеки головної книгозбірні України було закладено у 1926–1928 рр. силами однієї людини, надзвичайної особистості – Олександра Тихоновича Дзбановського – музиканта, педагога, історика музики, громадського діяча. Саме його талантові, ентузіазму, величезній енергії, авторитету та особистій привабливості завдячуємо ми існуванню наших неоцінених скарбів. О.Т. Дзбановський дістав дозвіл на створення нотної бібліотеки в Україні і особисто перевіз понад 100 тис. од. нотних видань з книгосховищ Ленінграда та Москви. Основу переданих до Києва матеріалів склали вокально-сценічні твори західноєвропейських та російських композиторів, фортепіанна музика, інструментальні ансамблі. Згодом фонди поповнилися колекціями приватних осіб та музичних колективів (унікальне нотне зібрання видань та рукописів XVIII–XIX ст. родини Розумовських, зібрання ансамблевої музики з бібліотеки І.І. Гаврушкевича, нотні видання з бібліотеки Музичного товариства імені М. Леонтовича, приватні бібліотеки українських композиторів та ін.).

Одним з найнасиченіших періодів в історії музичної культури України і водночас бібліографічно нерозробленим є період Української революції (1917–1920) й початок 20-х років до встановлення жорсткої більшовицької цензури. Це був важкий час, сповнений надій та розчарувань, час злету національної гідності і єднання інтелігенції навколо спільних гуманітар-

них ідей, принципів та завдань створення незалежної держави. Цей період знаменується створенням у музиці патріотичних і духовних шедеврів, можливістю їх щонайшвидшої публікації, оскільки цензури тимчасово не існувало, тому й була можливість видати твори, заборонені царською владою, а пізніше – більшовиками.

У зв'язку із створенням у НБУВ національного репертуару української книги, у Секторі нотних видань нині розпочато роботу по формуванню бази даних, бібліографічного опрацювання і складання бібліографічного каталогу “Українські нотні видання 1917–1923 рр. у фондах НБУ імені В.І. Вернадського”. Єдиний ретроспективний бібліографічний покажчик “Музична література УРСР: 1917–1965”¹ висвітлює лише частину нот періоду 1917–1923 рр., в той час як значний пласт документів залишився поза увагою дослідників, що було історично обумовлено. У згаданому покажчику значною мірою не відображено матеріали, пов'язані з іменами емігрантів, репресованих композиторів і поетів (В. Верховинець, М. Вороний, М. Гайворонський, О. Кошиць, О. Олесь, Г. Хоткевич, С. Черкасенко та ін.). У ньому також не знайшли відображення й численні духовні твори, церковна музика, національно-патріотичні та інші витвори мистецтва, що вважалися у радянські часи ідеологічно ворожими. Усі ці видання мали бути знищеними, але співробітники бібліотеки ховали їх у стосах так званих “дублетів” та “дефектних нот”. Інколи у стосах опинявся і весь наклад забороненого видання (“Поклик і марш соколів!” Я. Ярославенка, “Україно, Україно, божа ти дівчино!” В. Заремби та ін.). Тож, попри всі негаразди, війни і труднощі, ці нотні цінності збереглися завдяки мужності, мудрості та виваженості бібліотекарів. На жаль, без втрат не обійшлося – деякі видання були пожовані: були замальовані і стерті прізвища авторів, назви творів, вирізані ножицями частини текстів, знищені присвяти, штампи, автографи, дарчі написи. Усе це ускладнює виявлення і опрацювання нотних видань зазначеного періоду.

Відбір документів для роботи над складанням покажчика супроводжувався труднощами, пов'язаними з атрибутуванням часу їх друку, місця видання та назви видавництва. Однак динамічності історичних процесів періоду революції та початку 20-х років в Україні були характерні нетривалість існування низки видавництв та видавничих колективів, досить часта зміна назв видавництв, що дає можливість точніше визначати хронологічні рамки датування. Нотні фонди НБУВ яскраво ілюструють складні політичні процеси даного історичного періоду. Після постанови ВУЦВК 1919 р. про націоналізацію всіх видавництв разом з матеріальною базою та запасами паперу, видавничою діяльністю почали займатися пар-

тійні, робочі та профспілкові клуби, виконавчі колективи, громадські, військові організації². Протягом 1919–1920 рр. влада в Києві кілька разів змінювалася. Парадоксальність цього історичного періоду ми можемо простежити за виданнями партійного гімну “Інтернаціонал”, що неодноразово перевидавався у ті роки. Наприклад: 1) 1919 р. у Києві “Видавництвом Українського Робітничого Клубу” надруковано “Інтернаціонал” для мішаного хору³. На титульному аркуші печатка з тризубом: “Національна Бібліотека Української Держави у Києві АЦІІ р. [1918 р. – *I.C.*]”; 2) “Інтернаціонал” для духового оркестру видав “Культпросвет Музыкальної Секції Наркомвоєна” у Києві у 1919 р.⁴; 3) для мішаного хору без супроводу гімн надруковано у Видавництві Наросвіти 1920 р. (у Кам’янці-Подільському)⁵. На титульному аркуші цей примірник має печатку з тризубом: “Бібліотека Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету”; 4) “Інтернаціонал” для мішаного хору надрукував “Политпросвет Доркпрофсожа Юго-Зап. Ж. д. № 1”⁶. В останньому виданні бракує відомостей про місце та рік, але згідно з лозунгом на титульному аркуші примірник можна датувати 1920 р.⁷ Місце видання – Київ – визначено на підставі місцезнаходження видавництва.

Переважна більшість нот цього періоду випущена без зазначення року видання. В окремих випадках дату можна визначити за номером дошки (видавничим номером), вміщеним у нижній частині сторінки нотного тексту: як правило, номер нотної дошки був своєрідним реєстраційним номером видавництва, тобто більший номер обумовлював пізнішу дату друку. Наприклад, у виданні Дніпросоюзу серії “Народних пісень” М. Леонтовича проставлено номери дошок: 1168–1171. При цьому у збірках “Третій”, “Четвертий” і “П’ятий десяток” (номери дошок 1169–1171) видавцями зазначено дату друку – 1921 р. Другий десяток (номер нотної дошки 1168) опублікований без дати, але зрозуміло, що його можна датувати так само 1921 р. Отже, якщо нам трапиться інше видання “Дніпросоюзу” з близьким до цих номером дошки, ми маємо підставу говорити і про наближену до 1921 р. дату видання. Так, у виданні хору Я. Степового “Дві хмароньки”⁸ маємо номер нотної дошки 1167, тобто воно надруковано раніше, ніж “Другий десяток “Народних пісень” М. Леонтовича з нотною дошкою за № 1168. У бібліографічному описі зазначене видання цього твору Я. Степового датуємо 1921 р. у квадратних дужках.

Проте слід застерегти, що видавничі номери не завжди зростають у строго хронологічному порядку, що може бути спричинено затримкою при друкуванні. Тому орієнтиром для визначення дати вони можуть бути лише, коли йдеться про перший наклад видання: у наступних видавцях не змінював номер нотної дошки.

В інших випадках визначення точного датування може бути здійснено відповідно до аналізу низки чинників: за видавничими адресами, ціною, якістю паперу, видавничими каталогами, датою придбання видання тощо. Так, порівнюючи два видання кантати Кирила Стеценка “Шевченкові” (нотному тексту в обох випадках передує присвята сторіччю від дня народження Т.Г. Шевченка), ми бачимо, що нотний текст обох видань є ідентичним, ноти мають однакові номери дощок (1047), проте обкладинки різняться за кольором, мають різні склади та ціну.

У першому випадку: Київ : Видання автора. Склад видання в книгарні “Українська республіка”. Київ, вул. Фундукліївська, ч. 19. Ціна 3 гривні.

У другому випадку: Київ : Видання автора. Склад видання при Музичн. Відділі Мініст. Мистецтв. Київ, Бібіковськ. бульвар, 14. Ціна 10 гривень.

За історичними реаліями (“Українська республіка”, Відділ Міністерства Мистецтв, назви вулиць – Фундукліївська та Бібіковський бульвар, що були перейменовані у 1919 р. та ціни саме у гривнях) можемо датувати одне видання 1918 р., інше – 1918–1919 рр.⁹ Та, найімовірніше, обидва видання є перевиданнями з першого, відсутнього нині у фондах НБУВ, що мало таку саму присвяту: З приводу ювілею 100-ліття народження Т. Шевченка (26.ІІ.1814 – 26.ІІ. 1914), надрукованого К. Стеценком на власні кошти у 1914 р.

Досить результативним також нам видається метод відбору матеріалів зазначеного хронологічного періоду за видавничим принципом. Значна кількість цікавих нотних документів пов’язана з видавництвом “Україна” (“Українська Накладня”), яке очолював Яків Оренштайн. Це видавництво, як скупю подає у кількох рядках “Енциклопедія українознавства”¹⁰, існувало у Берліні–Ляйпцігу протягом 1919–1932 рр. О. Залеський у статті “Українські музичні видавництва в Галичині” так характеризує діяльність видавництва: “...власник його галичанин-єврей. Є це “Українська Накладня” Якова Оренштайна в Берліні. Накладню цю засновано 1917 або 1918 року; видала вона багато цінних творів з усіх галузів української музики давніших композиторів так і сучасних, навіть повні опери Лисенка (у фортепіан. вигляді). [...] Одно можна тільки закинути, що накладня не мала доброго редактора, який би був огляднішим у вибиранню творів, а також уважнішим що-до коректи, бо в деяких творах є багато помилок...”¹¹. У фондах Сектору нот НБУВ було віднайдено понад 40 видань “Української Накладні” завдяки інформації видавничого каталогу, що міститься в одному з примірників. У видавничому каталозі представлено 60 видань (позиції 1–77). На підставі відомостей, викладених у статті О. Залеського, можна зробити висновок, що усі видання, подані у видавничому каталозі,

були опубліковані до 1926 р.: опери М. Лисенка, про які йдеться у статті, завершують перелік творів каталогу. Датування видань “Української Накладні” за номерами дошок є досить проблематичним, адже вони мають паралельно кілька рядів нумерації.

Деякі видання “Української Накладні” було датовано відповідно до вступних статей. Наприклад, у виданні “Веснянок” О. Кошиця² є передмова автора з датою 8.VI–26.VII.1921 р. Слід застерегти, що визначення року видання за передмовою є досить умовним і дає можливість лише віднайти “нижню межу” дати публікації, адже видання могло деякий час знаходитися у видавництві або бути перевиданням раніше підготовленого матеріалу. Так, “Релігійні канти та псалми” О. Кошиця³, беручи до уваги видавничий каталог та номери дошок, найвірогідніше можна датувати 1920–1922 рр., незважаючи на дату передмови (1918). Підтвердженням пізнішої дати, ніж передмова, є датування цього видання 1920 р. музикознавцем М.С. Юрченком (щоправда, ця дата у дослідника не пояснюється)⁴.

В окремих випадках рік видання певного матеріалу може бути встановлений на основі біографічних відомостей про авторів музичних творів, укладачів, видавців та ін. Так, на підставі відомостей про життя Євгена Турули (1882–1951), поданих в енциклопедичному довіднику “Митці України”⁵, дізнаємося, що з 1920 р. він мешкав у Берліні, а у 1923 р. виїхав до Канади. Тобто, збірки Є. Турули, видані у Берліні “Українською Накладнею”⁶, були здійснені саме у цей період.

Провенієнції (штампи, печатки, екслібриси, дарчі написи, авторські примітки на виданнях) так само можуть допомогти звузити “часовий коридор” дати випуску видання. Так, печатки: “Нотозбірня Дніпровського Союзу Споживчих Союзів”, “Музей Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України” і “Книгозбірня Київського Кооперативного Технікуму” не зустрічаються на нотах після 1922 р. Печатка “Бібліотека Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету” (з тризубом) трапляється на нотах до 1920 р., що має своє історичне пояснення.

Відомий музикознавець і дослідник української музичної культури Л.О. Пархоменко так характеризує період 1917–1920 рр.: “Пореволюційні роки залишились чи не найменш вивченими з колізій історії радянського суспільства. Власне, діяла негласна заборона на висвітлення реалій цієї доби”⁷. Ми сподіваємося, що використання рідкісних й тому цікавих, відомих і невідомих нотних документів, що складають багатство нашої бібліотеки, їх бібліографічне опанування допоможуть дослідити втрачені сторінки історії й культури нашої держави.

- ¹ Музична література УРСР, 1917– 1965.– Х., 1966.– 796 с.
- ² История Киева : В 3 т., 4 кн.– К., 1985.– Т. 3, кн. 1.– С. 114–115.
- ³ Інтернаціонал : “Повстаньте, гнані і голодні...” : Для мішан. хору [з супр. фп.] / [Муз. П. Дегейтера]; Аранжовка В. В-ця [В. Верховинця]; Слова [Е. Потье] в перекл. М. В-го [М. Вороного].– Перше укр. вид.– К., 1919.– Шифр УК III / 32.5.
- ⁴ Інтернаціонал : [Для духового оркестра] / [Муз. П. Дегейтера]; Аранж. Подгорбунский.– К., 1919.– Шифр УК III / 32.10.
- ⁵ Інтернаціонал : “Вставай, сплямований прокляттям...” [Для мішан. хору без супр.]; Шалійте, шалійте : “... скажені кати...” : [Для мішан. хору без супр.] / [Муз. А. Вахнянина; Аранж. В. Верховинця; Слова О. Колесси].– Кам’янець, 1920.– Літограф. видання з рукопису.– На тит. арк. Автограф: 1920 10/XI Дар Клименка. Шифр УК III / У конволоті: Інтернаціонали, № 29.
- ⁶ Інтернаціонал : “Повстаньте, гнані і голодні...” : Для смешаного хора [з супр. фп.] / [Муз. П. Дегейтера; Аранж. В. Верховинця; Слова Е. Потье; Укр. перекл. М. Вороного].– [К.], [1920].– Шифр УК III / 32.14.
- ⁷ Під назвою твору зазначено: “Да здравствует III Коммунистический Интернационал! Октябрь 1917 – Октябрь 1920”.
- ⁸ *Степовий Я.С.* Дві хмароньки : Про мішаний хор / Муз. Я. Степового; Слова О. Олеся.– К., [1921].– Шифр УКIII / 8.1
- ⁹ Вважаємо, датування у бібліографічному покажчику “Музична література УРСР, 1917–1965” цього видання 1922 р. помилковим.
- ¹⁰ Енциклопедія українознавства / Під ред. В. Кубійовича.– Словникова частина.– К., 1993.– Т. 1.– С. 246.
- ¹¹ *Залеський О.* Українські музичні видавництва в Галичині // Музика.– К., 1927.– Ч. 1.– С. 65–66.
- ¹² *Кошиць О.А.* Веснянки (Пісні, гри й танки) : Для мішан. хору.– К. ; Ляйпціг, [1921].– Шифр УК III / 47.7.
- ¹³ *Кошиць О.А.* Релігійні канти та псалми українського народу : На мішаний хор.– К. ; Ляйпціг, [1920].– Шифр УКIII / 47. 1.
- ¹⁴ *Юрченко М.С.* Духовна музика // Історія української музики.– К., 1992.– Т. 4.– С. 122.
- ¹⁵ Митці України : Енцкл. довід. / За ред. А.В. Кудрицького.– К., 1992.– С. 590.
- ¹⁶ “Українська Накладня” видала щонайменше 17 збірок, укладачем яких був Є. Турула. У фонді Сектора нотних видань маємо 12 з них. Це збірки українських пісень, гімнів, балад, маршів, танців, “Музика до Кобзаря Т. Шевченка” та збірки вокальних творів різних композиторів до слів Б. Лепкого, В. Пачовського та ін.
- ¹⁷ Історія української музики.– К., 1992.– Т. 4.– С. 6.